

Investigating Ethical and Managerial Requirements in the Relationship Between the Ruler and Government Officials, Focusing on the third letter of Nahj ul-Balagha and the Content Analysis

(Research Article)

Atefeh Bakhtiari¹ , Zahra Sarfi^{2*}

Submission Date: 13 February 2025

Revision Date: 25 April 2025

Acceptance Date: 7 June 2025

(Page 33-64)

Abstract

The effectiveness of government systems is rooted in several factors, with one of the key factor being attention to ethical and managerial requirements in the interactions between the ruler and the agents. With the aim of analyzing and explaining these requirements within the framework of the ruler-government agent relationship, this research examined the third letter of Nahj ul-Balagheh using content analysis method and Excel software and analyzed the passages of this letter in order to identify the abundance of organizing and comprehensive themes after a quantitative analysis of the data and, while discovering the hidden aspects of Imam Ali's (AS) words, and explain his behavioral pattern in the face of luxury, worldliness, and moral corruption of the agents. The findings show that the comprehensive themes of this letter are divided into two categories: the ethical requirements of the agent, meaning what the agent is required to observe and maintain the managerial requirements, meaning the orders and commands of the ruler, which can be considered the most central principles governing this letter. Finally, a practical model for analyzing ethical and managerial requirements in the relationship between the ruler and the government officials was developed based on the third letter of Nahj ul-Balagha.

1. Ph.D student in Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran

2. Associate Professor in Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: sarfi@alzahra.ac.ir

How to cite this article: Bakhtiari, A., & Sarfi, Z. (2025). Investigating ethical and managerial requirements in the relationship between the ruler and government officials, focusing on the third letter of Nahj ul-Balagheh and the content analysis. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 13(49), 33-64. <https://doi.org/10.22084/nahj.2026.31301.3210>

Keywords: Nahj ul-Balagheh, content analysis, managerial requirements, ethical requirements, third letter

Extended Abstract

1. Introduction

The orientation and development of any society are strongly influenced by the performance, beliefs, and ethical commitments of its leaders and administrators. One of the key indicators of an effective political system is the presence of competent, trustworthy, and morally responsible officials. Throughout history, the progress of nations has often depended on the quality of leadership and the integrity of those entrusted with authority. Without capable and principled governance, achieving stability, justice, and social development becomes difficult.

In Islamic thought, particularly in the teachings of Imam Ali (peace be upon him), leadership is understood not merely as a political role but as a moral and social responsibility. Imam Ali emphasizes the decisive role of a just ruler in guiding the society. In one of his sermons, he states that the best of God's servants is a just leader who is guided and guides others, establishes recognized traditions, and eliminates harmful innovations. This statement highlights the transformative power of righteous leadership in directing society toward moral and social prosperity.

Imam Ali also stresses humility, accountability, and open communication between rulers and the people. He warns against arrogance among governors and encourages people to speak openly without fear. Furthermore, he considers public office a divine trust rather than a personal privilege, reminding officials that their authority is a responsibility placed upon them. These principles, reflected in his letters and instructions in Nahj al-Balagha, present a model of governance based on justice, responsibility, and service to society.

2. Theoretical Framework

The theoretical framework of this study is grounded in the concept of ethical governance as articulated in the political and moral teachings of Imam Ali (peace be upon him). Within this perspective, governance is not merely an administrative structure but a moral system in which authority, responsibility, and justice are closely interconnected. A central premise of this framework is that the effectiveness and legitimacy of a political system largely depend on the ethical conduct and competence of those who occupy positions of authority. Consequently, the selection and appointment of

qualified and trustworthy individuals to governmental positions represent a fundamental principle of sound governance.

In the Alawi perspective, public office is understood as a moral trust rather than a source of personal benefit. Therefore, rulers bear a responsibility not only to appoint capable officials but also to supervise their conduct and hold them accountable for their actions. Failure to adhere to this principle can lead to administrative disorder, corruption, and instability within the governing system. From this viewpoint, confronting misconduct among officials becomes a necessary mechanism for maintaining the integrity and effectiveness of the political structure. Ethical discipline within administrative institutions, thus, functions as a key element in preserving justice and ensuring political stability.

This study also draws upon the concept of moral-administrative relations between the ruler and governmental agents. Within this framework, governance operates through a reciprocal system of responsibilities: the ruler is responsible for fair oversight and guidance, while officials are obligated to act with integrity, restraint, and commitment to public welfare. These principles are clearly articulated in the third letter of Nahj al-Balagha, where Imam Ali warns officials against greed and worldly attachment while emphasizing accountability and ethical self-control.

Accordingly, the present research employs thematic analysis to explore how the third letter of Nahj al-Balagha conceptualizes the ethical and managerial requirements governing the relationship between rulers and their officials. By examining these themes, the study aims to identify a coherent model of ethical governance rooted in the teachings of Imam Ali.

3. Research Method

This study employs a qualitative research design, using thematic analysis as its primary analytical method. Qualitative methods, as noted in methodological literature, focus on producing non-numerical findings and aim to interpret the underlying meanings within textual data. Thematic analysis, as a core technique within qualitative inquiry, enables the systematic identification, organization, and interpretation of patterns within the data.

The analysis was carried out in several sequential stages. First, key statements and textual units from the source were extracted and coded into basic themes, representing the most direct meanings drawn from the text. These basic themes were then summarized, grouped, and refined to form more abstract organizing themes. In the final stage, the organizing themes

were integrated into overarching global themes, which capture the dominant conceptual structure governing the entire text. The resulting thematic network provides a coherent representation of the ethical and managerial principles embedded in letter three of *Nahj ul-Balagheh*.

4. Conclusion

The findings of this study establish a comprehensive model for the ethical and managerial requirements governing the relationship between rulers and officials, as derived from letter three of *Nahj ul-Balagheh*. Through the application of thematic analysis and data organization via Excel software, the research extracted a hierarchy of basic, organizing, and global themes. The results indicate that thematic analysis is an exceptionally effective method for systematizing the teachings of *Nahj ul-Balagheh* into a coherent framework. The analysis revealed two primary dimensions within the model: 'Ethical requirements', referring to the moral obligations of the agent (official), and 'managerial requirements', referring to the directives and commands issued by the ruler.

In the worldly domain 'ethical requirements' encompass such themes as the avoidance of luxury and consumerism, the liberation of intellect from carnal desires to perceive truth, accountability, and the maintenance of a close bond between faith and action. In the otherworldly domain, the emphasis is placed on the transience of the deceptive world versus the permanence of the hereafter. Regarding 'managerial requirements', the extracted themes focus on the inevitability of death and judgment, the critical nature of life-altering choices, the subordination of law to ethics, and the prevention of greed. This model demonstrates that the efficiency of a governance system is fundamentally dependent on the integration of both worldly and otherworldly perspectives.

References [in Persian]

- Ibn Shahr Ashub (1279 AH). *Manaqib Al Abi Talib*. Edited by Mohammad Hossein Ashtiani and Hashem Rasouli. Vol. 2. Qom: Allameh.
- Strauss, A., & Corbin, J. (2012). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Translated by Ebrahim Afshar. 2nd ed. Tehran: Nashr-e Ney.
- Ibn Maytham al-Bahrani (1404 AH). *Sharh Nahj al-Balagheh*. 2nd ed. Qom: Daftar Nashr al-Ketab.
- Bakhtiari, A., Diani, M. M., & Hosseini, S. H. (2025). Pathology of the Meaning of Monotheistic Life from the Perspective of Nahj al-Balagheh. *Nahj al-Balagheh Research Quarterly*, 12(45), 133-156. <https://doi.org/10.22084/nahj.2025.29618.3085>
- Baydoun, L. (1996). *Classification of Nahj al-Balagheh*. Qom: Tablighat.

- Jafar Pisheh-Fard, M. (2007). Alavi Governance and Social, Economic, and Developmental Reforms. *Islamic Government Quarterly*, No. 18, 56–97.
- Jafari, M. T. (1997). *Translation and Commentary on Nahj al-Balagheh*. Tehran: Daftar Nashr-e Farhang-e Islami.
- Javadi Amoli, A. (2005). *Thematic Exegesis of the Holy Qur'an*. Vol. 11. Qom: Asra.
- Javadi Amoli, A. (2013). *Interpreting Humanity through Humanity*. Qom: Sadra.
- Hassanpour, J., & Deh-Yadegari, M. (2009). Ethics and Politics from the Perspective of Critical Theory. *Journal of Political and International Research*, 2(32), 107-138.
- Hakimi, M. R. & Hakimi, M. (2001). *Translation of al-Hayat*. Translated by Ahmad Aram. Tehran: Daftar Nashr-e Farhang-e Islami.
- Dashti, M. (2010). *Translation of Nahj al-Balagheh*. Qom: Ashkezar Publications.
- Delshad Tehrani, M. (1994). *The Prophetic Conduct (Sirah Nabawi)*. Vol. 3. 1st ed. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Rahmani, A. H. (2004). Accountable Government in Islam. *Ma'refat Journal*, No. 82, 113-120.
- Rahimian Mohaghegh, A. (2001). *Worldliness and Worldly Orientation in Nahj al-Balagheh* (Compiled from the Works of Javadi Amoli). Tehran: Asra.
- Ranjbar, M. (2008). Political Ethics from the Perspective of Imam Ali (AS). *Islamic Revolution Research Journal*, 7(15), 85–118.
- Sharaf al-Din, H. (2017). *Social Values from the Perspective of the Qur'an*. 1st ed. Tehran: Islamic Culture and Thought Publication Organization.
- Sheikhzadeh, M., Faqih, A. H., Abedi, H., & Taslimi, M. S. (2011). Thematic Analysis and Thematic Networks. *Strategic Management Thought*, 2(10), 151-198.
- Sheikhzadeh, M. & Bani Asad, R. (2020). *Thematic Analysis: Concepts, Approaches, and Applications*. Tehran: Logos.
- Sheikh Saduq (1980). *Al-Amali*. Beirut: Al-A'lami.
- Sheikh Mufid (1998). *Defense of Shi'ism: Theological Discussions of Sheikh Mufid*. Translated by Mohammad ibn Hossein Khansari. Qom: Mo'menin.
- Lankarani, M. F. (2007). *Principles of Governance from the Perspective of Imam Ali (AS)*. Qom: Nashr-e Farhang.
- Motahari, M. (2010). *A Survey of Nahj al-Balagheh*. Tehran: Sadra.
- Makarem Shirazi, N. (2009). *The Message of Imam Amir al-Mu'minin*. Qom: Ali ibn Abi Talib Publications.

References [In Arabic]

- Tamimi Amadi, Abd al-Wahid ibn Muhammad (1410 AH). *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim*. Edited by Mahdi Raja'i. 2nd ed. Qom: Dar al-Kitab al-Islami.
- Kuzeh Konani Tabrizi, Ahmad ibn Abdullah (1406 AH). *Iqaz al-Ulama wa Tanbih al-Umara*. 2nd ed. Qom: Maktab al-I'lam al-Islami.

- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub (1407 AH). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Mas'udi, Ali ibn al-Husayn (1990). *Muruj al-Dhahab wa Ma'adin al-Jawhar*. 2nd ed. Beirut: Dar al-Alami.
- Al-Musawi, Sayyid Abbas Ali (1418 AH). *Sharh Nahj al-Balaghah*. 1st ed. Beirut: Dar al-Rasul al-Akram.

References [In English]

- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research. *Qualitative Research*, 1, 385-405. <http://dx.doi.org/10.1177/146879410100100307>

(مقاله پژوهشی)

بررسی الزامات اخلاقی و مدیریتی در مناسبات حاکم و کارگزاران حکومتی با محوریت نامه سوم نهج البلاغه و رویکرد تحلیل مضمون

عاطفه بختیاری^۱، زهرا صرفی^{۲*}

بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۰۵

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۱/۲۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۳/۱۷

(از ص ۳۹ تا ۶۴)

چکیده

کارآمدی نظام‌های حکومتی، ریشه در عوامل متعددی دارد که یکی از کلیدی‌ترین آن‌ها، توجه به الزامات اخلاقی و مدیریتی در تعاملات میان حاکم و کارگزاران است. این پژوهش با هدف تحلیل و تبیین این الزامات در چارچوب مناسبات حاکم و کارگزاران، به بررسی نامه سوم نهج البلاغه با روش تحلیل مضمون و استفاده از نرم‌افزار Excel پرداخته و فرازهای این نامه را مورد واکاوی قرار داده است تا پس از بررسی کمی و کیفی داده‌ها، فراوانی مضامین سازمان دهنده و فراگیر را شناسایی نماید و ضمن کشف زوایای پنهان کلام امام‌علی(ع)، الگوی رفتاری ایشان را در مواجهه با تحمل‌گرایی، دنیاطلبی و فساد اخلاقی کارگزاران تبیین کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مضامین فراگیر این نامه به دو دسته‌ی الزامات اخلاقی کارگزار به معنای آن‌چه کارگزار ملزم به رعایت و حفظ آن است و الزامات مدیریتی به معنای اوامر و دستورات برخاسته از جانب حاکم جامعه، تقسیم شده‌اند. این دو دسته به عنوان محورهای بنیادین نامه سوم نهج البلاغه نشان‌دهنده یک سیستم تعاملی متوازن و متعادل در حکومت است. در نهایت، الگوی عملی تحلیل الزامات اخلاقی و مدیریتی در مناسبات حاکم و کارگزار با توجه به نامه سوم نهج البلاغه ترسیم شده است که می‌تواند به عنوان چارچوبی نظری و کاربردی برای مدیریت حکومتی اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: نهج البلاغه، تحلیل مضمون، الزامات مدیریتی، الزامات اخلاقی، نامه سوم.

۱. دانشجوی دکتری گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

عملکرد و باورهای مدیران و کارگزاران در جهت‌گیری جامعه بسیار تعیین‌کننده است. یکی از مهم‌ترین عوامل در اثبات کارایی یک نظام سیاسی مؤثر، وجود کارگزاران و به عبارتی کارمندان صالح است. از بیان امام‌علی (ع) در عبارت «فَاعْلَمْ أَنَّ أَفْضَلَ عِبَادِ اللَّهِ عِنْدَ اللَّهِ إِمَامٌ عَادِلٌ هُدًى وَ هَدًى، فَأَقَامَ سُنَّةً مَعْلُومَةً وَ أَمَاتَ بِدَعَاةٍ مَجْهُولَةٍ» (خطبه/۱۶۴) بدان، که بهترین مردم در نزد خداوند، پیشوای دادگری است که خود هدایت یافته و مردم را هدایت نماید. سنت شناخته شده را برپای دارد و بدعت ناشناخته را بمیراند دریافت می‌شود که حاکم جامعه می‌تواند با پایه‌ریزی سنتی صحیح، جامعه را به سمت عاقبت‌بخیری سوق دهد از این جهت، بهبود نظام حکومتی سبب رشد ملت خواهد شد؛ چراکه وقتی تاریخ توسعه کشورهای مختلف مورد مذاقه قرار می‌گیرد، نقش مدیریت افراد شایسته در پیشرفت خودنمایی می‌کند و نمی‌توان هدایت و توسعه یک کشور را بدون در نظر گرفتن نقش حاکمان طراحی نمود. نقش نظام حکومتی کارآمد و ارتباط صحیح آن با مردم به عنوان عامل مؤثر در رسیدن به جامعه پیشرفته بر هیچ فردی پوشیده نیست آن‌جا که امام می‌فرماید: «إِنَّ مِنْ أَسْخَفِ خَالَاتِ الْوُلَاةِ عِنْدَ صَالِحِ النَّاسِ أَنْ يُظَنَّ بِهِمْ حُبُّ الْفَخْرِ وَ يُوضَعُ أَمْرُهُمْ عَلَى الْكِبَرِ... فَلَا تُكَلِّمُونِي بِمَا تُكَلِّمُ بِهِ الْجَبَابِرَةَ وَ لَا تَتَحَفَّظُوا مِنِّي بِمَا يُتَحَفَّظُ بِهِ عِنْدَ أَهْلِ الْبَادِرَةِ» (خطبه/۲۱۶) از سخیف‌ترین حالات والیان در نزد مردم صالح این است که مردم پندارند آنان دوستدار فخر و مباحات‌اند. و بنای کار خود بر کبر و غرور می‌نهند آنسان که با جباران سخن می‌گویند، با من سخن مگویند و از من پنهان مدارید آنچه را از مردم خشمگین به هنگام خشمشان پنهان می‌دارند.

توجه به الزامات اخلاقی و مدیریتی بین حاکم و کارگزاران، از جمله ضروری‌ترین روابط حاکم بر یک نظام حکومتی پایدار و درعین حال از اصلی‌ترین پایه‌های استحکام آن محسوب می‌شود، که امام (ع) برای ایجاد نظام حکومتی مشروع همواره آن را سرلوحه برنامه‌های خود قرار دادند تا بتوانند برپایه‌ی آن تحولات مثبتی نه بر پایه دارایی‌های مادی، بلکه بر اساس مهارت‌های فکری و خدمات باارزش به مردم بنا نمایند؛ زیرا از نظر ایشان، منصب، امانتی الهی است که باید در جهت خدمت به بندگان خدا قرار گیرد و به یکی از کارگزاران خود می‌فرماید: «وَ إِنَّ عَمَلَكَ لَيْسَ لَكَ بِطُعْمَةٍ، وَلَكِنَّهُ فِي عُنُقِكَ أَمَانَةٌ» (نامه/۵). حکمرانی برای تو طعمه نیست، بلکه امانتی است برعهده ات. لذا رعایت الزامات مدیریتی توسط حاکم و همین‌طور رعایت الزامات اخلاقی توسط کارگزاران، عاملی حیاتی در تقویت مشروعیت و مقبولیت یک حکومت است که امام به زیبایی این اصول را در نامه‌های مختلفی که به کارگزاران ابلاغ می‌کند به تصویر کشیده است از جمله نامه‌ی سوم نهج‌البلاغه.

۱-۱. بیان مسئله

در امتداد آموزه‌های علوی و با توجه به ضرورت‌های حکمرانی معاصر، شناسایی و انتصاب شایسته‌ترین افراد در مناصب کلیدی و مسئولیت‌های حکومتی، که تجلی اصلی حاکمیت قلمداد می‌شود، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بدیهی است عدم رعایت این اصل بنیادین، به آشفتگی‌های متعددی در زیرساخت‌های حکومتی دامن زده و می‌تواند چالش‌های جدی در اداره امور پدید آورد. از همین روست که

برخورد قاطع با کارگزاران خاطی، از دیدگاه امام علی (ع)، امری ضروری برای حفظ سلامت و کارآمدی نظام محسوب می‌شود. این امر نه تنها به سلامت ساختارهای اجرایی حکومت علوی، بلکه به تحقق عدالت و پایداری سیاسی در آن نیز منجر می‌شود. نگاه به اخلاق حکومتی و روابط سالم بین حاکم و کارگزار به عنوان یک عمل ارزشی-سیاسی، نقش محوری ایفا می‌کند.

در این راستا، امام علی (ع)، به عنوان یکی از برجسته‌ترین نمادهای مدیریت اخلاقی و حکومتی در تاریخ اسلام، در نامه‌ی سوم نهج البلاغه با تأکید بر اصولی متعدد چون پرهیز دادن کارگزاران از زیاده‌خواهی و یادآوری خطرات دنیا و دنیاگرایی، چارچوب قابل توجهی در این زمینه ارائه داده‌اند. ایشان در این نامه که یکی از مهم‌ترین آثار فکری و عملی حضرت شناخته می‌شود، مفاهیمی مانند مسئولیت حاکم در مقابل کارگزاران و مسئولیت کارگزاران نسبت به جایگاه خود را مطرح نموده‌اند. بر این اساس، پژوهش حاضر تلاش دارد تا با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون به این مسأله پاسخ دهد که نامه‌ی سوم نهج البلاغه چه الگویی از الزامات اخلاقی و مدیریتی در مناسبات بین حاکم و کارگزاران حکومتی ارائه می‌دهد؟.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در خصوص پیشینه مطالعاتی پژوهش باید اظهار داشت که پژوهش‌هایی با عناوین مشابه با عنوان مقاله حاضر انجام شده‌اند، مهم‌ترین آن‌ها که به نوعی با موضوع پژوهش در ارتباطند، عبارتند از:

جدول ۱. پیشینه پژوهش

ردیف	عنوان	مؤلف	برداشت
۱	تحلیل مضمون شیوه برخورد با لغزش کارگزار در نهج البلاغه	صرفی و پورکاوایان، ۱۳۹۹	این مقاله نشان می‌دهد که عدالت‌محوری و مبارزه با فساد از ارکان حکومت علوی بوده است، به گونه‌ای که امام‌علی(ع) با نظارت و برخورد قاطع با خطاکاران، الگویی صحیح از حکمرانی عادلانه ارائه دادند.
۲	تبیین فضیلت خیر خواهی در اخلاق کارگزاران حکومت اسلامی با تأکید بر نهج‌البلاغه	ملکوتی‌نیا، ۱۴۰۰	این پژوهش نشان می‌دهد خیرخواهی با ایجاد محبت و همگرایی، موجب کاهش اختلافات، اصلاح روابط و تهذیب اخلاقی کارگزاران و مردم می‌شود و به افزایش اعتماد عمومی و کارآمدی نظام می‌انجامد
۳	واکوی نظارت حاکمیت در مسأله کارگزاران و حریم خصوصی	کعبی و رحمانی، ۱۳۹۷	این تحقیق به تعارض میان نظارت حکومتی بر کارگزاران و حریم خصوصی آنان می‌پردازد و با استناد به مفاهیم فقهی مانند «اضطرار»، «مصلحت» و «حفظ نظام»، معیارهای مجاز نقض حریم خصوصی را تبیین می‌کند.
۴	ویژگی‌های ناظر و نظارت موثر بر کارگزاران در اسلام	مظاهری، ۱۴۰۲	این مقاله بر جایگاه ویژه نظارت در پیشگیری از مفاسد اقتصادی و بی‌عدالتی تأکید دارد. از مهم‌ترین ویژگی‌های ناظر اسلامی: تقوا، امانتداری، شجاعت و قاطعیت، و از اصول نظارت مؤثر: عدم تبعیض، انعطاف‌پذیری را نام برده است.

<p>در این مقاله به اهمیت کنترل، نظارت و طراحی مدل روش‌های نظارت بر کارگزاران پرداخته و به نتایج همچون: پیشگیری از کج روی، لزوم داشتن تقوی و خودکنترلی کارگزاران، پاداش دادن و مجازات کردن مستحقان دست یافته است.</p>	<p>حاجیان و مختاری، ۱۴۰۲</p>	<p>طراحی الگوی روش نظارت و کنترل کارکنان از دیدگاه نهج‌البلاغه</p>	<p>۵</p>
<p>در این مقاله مفاهیمی چون عدالت، نظم در امور، اصلاح امور مردم، لزوم رفع نقایص از عملکرد کارگزاران، لزوم اطاعت کارگزار از رهبر از منظر امام علی(ع) مورد واکاوی قرار گرفته است.</p>	<p>ترکشاوند و سقایی، ۱۴۰۰</p>	<p>نقش کارگزاران متعهد در اعتلای حکومت اسلامی با تکیه بر نامه ۵۳</p>	<p>۶</p>
<p>این مقاله به این موضوع پرداخته که کارگزاران حکومت‌ها در معرض انواع آسیب‌های دینی و غیر دینی قرار دارند. لذا به تدوین راهبرد آسیب زدایی اخلاق سیاسی کارگزاران پرداخته و به نتایجی همچون صداقت در سیاست، حمایت از کارگزاران خلاق و با استعداد و گفتمان سازی دینی و حقوقی با بهره‌گیری از تاریخ رسیده است.</p>	<p>محمدی و همکاران، ۱۴۰۱</p>	<p>تدوین راهبرد آسیب زدایی اخلاق سیاسی کارگزاران</p>	<p>۷</p>

پژوهش حاضر با موضوع تحلیل الزامات اخلاقی و مدیریتی در مناسبات حاکم و کارگزار بر مبنای نامه ۳ نهج‌البلاغه دارای نوآوری و در تکمیل نظریه‌های اسلامی است از این حیث بارز بودن این پژوهش نسبت به پژوهش‌های گذشته مشخص است.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

در دنیای پیچیده امروز، کارآمدی نظام‌های حکومتی به طور فزاینده‌ای تحت تأثیر عواملی قرار می‌گیرد که ریشه در ارزش‌های اخلاقی و مدیریتی دارند. با توجه به چالش‌های متعدد جهانی، از جمله فساد اقتصادی، نابرابری اجتماعی و فروپاشی اعتماد جامعه به نهادهای دولتی، بررسی الزامات اخلاقی و مدیریتی در روابط میان حاکم و کارگزاران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این پژوهش، با تمرکز بر نامه‌ی سوم نهج‌البلاغه، تلاش دارد تا الگویی از رفتار حاکم و کارگزار اسلامی را ارائه دهد که بر مبنای اصول اخلاقی و مدیریتی استوار است؛ زیرا بررسی و تحلیل شکاف‌های موجود در روابط حاکم و کارگزاران می‌تواند به عنوان ابزاری مؤثر در جهت ارتقای کارآمدی حکومت‌ها و برقراری عدالت اجتماعی عمل کند. نامه سوم نهج‌البلاغه یک چارچوب تحلیلی در روابط بین حاکم و کارگزاران ارائه می‌دهد و تا کنون پژوهشی با تمرکز بر متن این نامه با روش تحلیل مضمون به تبیین الزامات اخلاقی کارگزاران و الزامات مدیریتی مدیران یا حاکمان از منظر امام علی(ع) نپرداخته است. نتایج این پژوهش می‌تواند در بازنگری در نظام شفاف‌سازی، نظارت، مسئولیت‌پذیری، تعهد و نحوه‌ی برخورد مدیر با کارگزاران خاطی مؤثر باشد و امید است بتوان از نتایج آن در رفع چالش‌های امروزی مانند فساد، ناکارآمدی و رفع کاهش اعتماد به نهادهای ویژه در کشورهای مسلمان و سیستم‌های حکومتی مبتنی بر اصول اخلاقی بهره برد.

۱-۴. روش شناسی پژوهش

روش، به تکنیک‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها گفته می‌شود و روش‌های کیفی پژوهش‌هایی هستند که در آن‌ها یافته‌های تولید شده شمارشی نیست (استراوس کربین، ۱۳۹۱: ۳۲/۲۵) با این تعریف می‌توان گفت تحلیل مضمون در این دسته جای می‌گیرد که یکی از روش‌های تحلیلی مطالعات کیفی می‌باشد و نوعی مهارت است که به سبب آن داده‌های کیفی تحلیل می‌شوند (شیخ‌زاده، ۱۳۹۹: ۳۳) این روش یکی از شیوه‌های بنیادین در روشهای کیفی است که با روشهای دیگری که به دنبال مطالعات کیفی هستند متفاوت است (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۵۶).

نخستین قدم برای تحلیل مضمون، استخراج گزاره‌های متن به مضامین پایه است که نخستین مضامین برگرفته از متن هستند. بعد از تلخیص و دسته بندی مضامین پایه، مضامین سازمان دهنده استخراج می‌شوند. سعی مؤلف در این است که مضامین سازمان دهنده را انتزاعی‌تر ارائه نماید و در مرحله آخر مضامین فراگیر با توجه به مضامین سازمان دهنده به دست خواهد آمد که حاکم بر کل متن است (استرلینگ آترید، ۲۰۰۱: ۳۸۸) و در انتها شبکه مضامین طراحی و ارائه می‌شود. در پژوهش حاضر پس از بررسی نامه سوم نهج البلاغه مطابق روند زیر، فرایند انجام پژوهش صورت پذیرفت:

۲. بحث

جدول تحلیل مضمون در زیر ارائه شده است:

جدول ۲. تحلیل مضمون

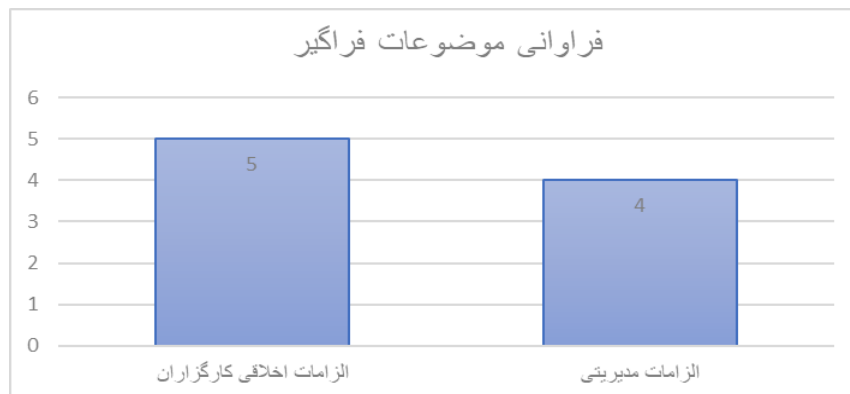
ردیف	متن	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر
۱	<p>رُويَ أَنَّ شُرَيْحَ بْنَ الْحَارِثِ قَاضِيَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (عليه السلام) اشْتَرَى عَلَيَّ عَهْدِهِ دَاراً بِثَمَانِينَ دِينَراً قَبْلَهُ ذَلِكَ، فَاسْتَدْعَى شُرَيْحاً، وَ قَالَ لَهُ: بَلِّغْنِي أَنَّكَ ابْتِغَيْتَ دَاراً بِثَمَانِينَ دِينَراً وَ كَتَبْتَ لَهَا كِتَاباً وَ أَشْهَدْتُ فِيهِ شُهُوداً فَقَالَ لَهُ شُرَيْحٌ قَدْ كَانَ ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (ع)، قَالَ فَتَنْظُرْ إِلَيْهِ نَظَرَ الْمُغْضَبِ</p>	<p>اهمیت دادن امام نسبت به موضوع مسئولیت پذیری کارگزاران</p> <p>توجه امام به پرهیز از ثروت اندوزی</p> <p>لزوم شفافیت مالی و پاسخگویی مسئولان به مقام بالاتر</p>	<p>توجه و همت کارگزار نسبت به: ۱. عدم تجمل گرایی، ۲. مسئولیت پذیری و پاسخگویی</p>	<p>الزامات اخلاقی کارگزاران</p>
		<p>نظارت مستقیم امام بر عملکرد شریح: ۱. نحوه برخورد با خطاکار: خشم الود ۲. اطمینان از صحت خبر: به من خبر رسیده ۳. عدم برخورد آبی و بدون تحقیق ۴. اقرار شخص به خطا</p>	<p>نظارت بر کار کارگزار توسط حاکم</p>	<p>الزامات مدیریتی</p>
۲	<p>ثُمَّ قَالَ لَهُ: يَا شُرَيْحُ أَمَا إِنَّهُ سَيَأْتِيكَ مَنْ لَا يَنْظُرُ فِي كِتَابِكَ وَ لَا يَسْأَلُكَ عَنْ بَيْتِكَ، حَتَّى يُخْرِجَكَ مِنْهَا شَاحِصاً وَ يُسَلِّمَكَ إِلَى قَبْرِكَ خَالِصاً</p>	<p>هدف تربیتی امام برای تمام انسانها با یادآوری مرگ و معاد</p> <p>یادآوری امام نسبت به این موضوع که قدرت و دارایی حتی با وجود سند و مدرک دائمی نیست (محدودیت قدرت)</p> <p>انتقاد امام از دلبستگی به دنیا با اشاره به خروج از منزل دنیوی و تسلیم قبر شدن</p> <p>توجه امام به بی اعتباری اسناد قانونی در هنگام مواجهه با مرگ</p> <p>توجه امام به ناپایداری دنیا و فرجام گرایی</p> <p>عدم کارکرد داشتن مقام دنیوی هنگام مواجهه با مرگ</p>	<p>اهمیت دادن کارگزار به فریبندگی دنیای فناپذیر و آخرت ماندگار از جمله: الف. اهمیت قدرت و مقام در دنیا و بی ارزشی آن هنگام مرگ. ب. اهمیت اسناد و قانون در دنیا و بی اعتباری آن هنگام مرگ</p>	<p>الزامات اخلاقی کارگزاران</p>
۳	<p>فَانظُرْ يَا شُرَيْحُ لَا تَكُونُ ابْتِغَيْتَ هَذِهِ الدَّارَ مِنْ غَيْرِ مَالِكَ أَوْ نَقَدْتَ الثَّمَنَ مِنْ</p>	<p>اهتمام امام به مشروعیت و حلال بودن مال</p> <p>یادآوری امام نسبت به عواقب مال حرام و نامشروع</p>	<p>اهتمام کارگزار نسبت به ۱. عدم داشتن فساد مالی ۲. حفظ رابطه</p>	<p>الزامات اخلاقی کارگزاران</p>

	<p>تنگاتنگ ایمان و عمل در مسئولیت‌های اجتماعی و قضایی</p>	<p>توجه امام به اینکه یک قاضی باید الگوی رعایت قانون باشد نه مفسد اقتصادی</p> <p>یادآوری امام نسبت به این موضوع که بین ایمان و عمل رابطه تنگاتنگ است</p>	<p>عَبَّرَ خَلَالِكَ؛ فَإِذَا أَنْتَ قَدْ خَسِرْتَ دَارَ الدُّنْيَا وَ دَارَ الْآخِرَةِ.</p>	
<p>الزامات مدیریتی</p>	<p>نظارت بر کار کارگزار توسط حاکم</p>	<p>نظارت امام بر کار شریع</p>		
<p>الزامات مدیریتی</p>	<p>وظایف حاکم: ۱. نظارت حاکم بر کار کارگزار ۲. پرهیز دادن کارگزار از زیاده خواهی ۳. قرار دادن قانون در خدمت اخلاق</p>	<p>اهمیت سیاست تنبیهی از سوی حاکم برای جلوگیری از افتادن کارگزار در دام مادیات</p> <p>اهمیت نظارت حاکم بر کار کارگزار</p> <p>توجه امام به پرهیز از طمع و زیاده خواهی نسبت به مال دنیوی</p> <p>طمع و زیاده خواهی در معاملات، حتی با وجود اسناد قانونی، در پیشگاه الهی بی ارزش است</p>	<p>أَمَا إِنَّكَ لَوْ كُنْتَ أَتَيْتَنِي عِنْدَ شِرَائِكَ مَا اشْتَرَيْتَ لَكُنْتَبُ لَكَ كِتَابًا عَلَى هَذِهِ الشُّحَّةِ، فَلَمْ تَزْعَبْ فِي شِرَاءِ هَذِهِ الدَّارِ [بِالدَّرْهِمِ] بِدَرِّهِمْ فَمَا قَوْفٌ.</p>	<p>۴</p>
<p>الزامات اخلاقی کارگزاران</p>	<p>توجه کارگزار نسبت به دنیای فریبنده و آخرت ماندگار</p>	<p>توجه امام به فنا پذیری و ناپایداری دنیا و گذرا بودن متعلقات آن از جمله ثروت</p> <p>یادآوری مرگ از جانب امام و مد نظر داشتن توشه آخرت</p> <p>واژه عبد دلیل نشان می‌دهد انسان در مقابل خداوند موجودی ناتوان و نیازمند است</p> <p>هشدار و موعظه حاکم به قاضی که فریب دنیا را نخورد</p> <p>نگاه تحقیر آمیز امام به آنچه که متعلق به دنیاست که نشان از زهد ایشان است</p>	<p>وَ الشُّحَّةُ هَذِهِ هَذَا مَا اشْتَرَى عِنْدَ دَلِيلٍ مِنْ مَيْتٍ قَدْ أُرْعِجَ لِلرَّجُلِ اشْتَرَى مِنْهُ دَارًا مِنْ دَارِ الْفُرُورِ مِنْ جَانِبِ الْفَاقِينَ وَ حِطَّةَ الْهَالِكِينَ.</p>	<p>۵</p>
<p>الزامات مدیریتی</p>	<p>وظایف حاکم: ۱. ترسیم تصویر دنیا و خطرات ناشی از دل‌بستگی به آن که شامل: ۱. آفات و بلاها ۲. مصائب ۳. هوس ۴. شیطان. ۲. معرفی وسوسه</p>	<p>امام دنیا را خانه ای توصیف میکند که برای دنیا پرستان چهار حد دارد: آفات، مصائب، هوای نفس، شیطان</p> <p>برحذر داشتن امام از دنیا پرستی</p> <p>از دیدگاه امام ورود به دنیای مادی از همان مرز چهارم (شیطان) آغاز میشود. این تعبیر هشدار میدهد که وابستگی به دنیا، همیشه با وسوسه شیطانی همراه است</p>	<p>وَ تَجَمُّعُ هَذِهِ الدَّارِ خُدُودُ أَرْبَعَةِ الْحُدِّ الْأَوَّلِ يَنْتَهِي إِلَى دَوَاعِي الْأَفَاتِ وَ الْحُدِّ الثَّانِي يَنْتَهِي إِلَى دَوَاعِي الْمَصِيبَاتِ وَ الْحُدِّ الثَّلَاثِ يَنْتَهِي إِلَى الْهُوَى الْمُدِي وَ الْحُدِّ الرَّابِعِ يَنْتَهِي إِلَى الشَّيْطَانِ الْمُغْوِي وَ فِيهِ يُشْرَعُ تَابُ هَذِهِ الدَّارِ.</p>	<p>۶</p>

	<p>های شیطان به عنوان اصلیترین راه نفوذ به دامهای دنیا</p>	<p>مصائب نشان از این دارد که سیاری از بلاهای زندگی، نتیجه مستقیم انتخابهای نادرست انسان در پیروی از نفس و شیطان است</p> <p>تاکید امام بر اینکه حتی اگر انسان از آفات و مصیبت‌های بیرونی بگذرد، خطرناکترین دشمن، تمایلات درونی اوست</p>		
<p>الزامات مدیریتی</p>	<p>وظایف حاکم: ۱. شناساندن دنیا و خطرات ناشی از دلبستگی به آن همچون غفلت از مرگ، دوری از خداوند، ذلت نزد خدا، افزوده شدن حرص، غفلت از فانی و موقتی بودن دنیا. ۲. شناساندن راه رسیدن به عزت در دنیا به کارگزار با اظهار بی نیازی از آن</p>	<p>امام با به کار بردن عبارت «مَعْتَرٌ بِالْأَمَلِ» اشاره به انسانی دارد که اسیر آرزوهای بی پایان شده و غافل از گذرا بودن دنیا و نزدیکی مرگ است.</p> <p>دنیاگرایی سبب فریب و دوری انسان از خداست</p> <p>عزت واقعی در بی نیازی دل از تعلقات مادی است، نه در انباشت ثروت</p> <p>جمع آوری مال دنیا سبب از دست رفتن جایگاه انسان و ذلت نزد خداوند میشود</p> <p>اشاره امام به بیهوده بودن ثروت اندوزی در دنیا با توجه به این موضوع که داراییهای دنیا مانند کالایی است که مالکش توانایی حفظ آن را ندارد (بازار فانی دنیا)</p> <p>هشدار امام نسبت به زندگی تجملگرا که هر چه بیشتر از آن چشیده شود حرص بیشتر میشود</p>	<p>اشْتَرَى هَذَا الْمُعْتَرُ بِالْأَمَلِ مِنْ هَذَا الْمُرْجِعِ بِالْأَجْلِ هَذِهِ الدَّارِ بِالْخُرُوجِ مِنْ عَرِّ الْقَنَاعَةِ وَ الدُّخُولِ فِي ذُلِّ الطَّلَبِ وَ الصَّرَاعَةِ.</p>	<p>۷</p>
<p>الزامات مدیریتی</p>	<p>بیان ویژگی‌های مرگ ۱. مستکبرا ن با مرگ مجازات میشوند، ۲. مرگ عامل عدالت و عبرت ۳. با مرگ مالکیت‌های دنیوی پایان میپذیرد</p>	<p>ناچیزی قدرت حتی امپراتوریهای بزرگ در برابر ملک الموت</p> <p>عاقبت دنیاپرستی، نابودی مشابه نابودی امپراتوریهای دنیاپرست</p> <p>مرگ عامل پایان دادن به مالکیت های دنیوی است</p> <p>سقوط پادشاهی های مقتدر، آینه ای برای انسانهای مغرور است</p> <p>زیانهای ناشی از حرص به دنیا، جزئی از نظام عدالت الهی است که به دست فرشتگان اجرا میشود</p>	<p>فَمَا أَدْرَكَ هَذَا الْمُشْتَرِي فِيمَا اشْتَرَى مِنْهُ مِنْ دَرَكِ فَعَلَى مُبْلِلِ أَجْسَامِ الْمُلُوكِ وَ سَالِبِ نَفُوسِ الْجَبَابِرَةِ وَ مُزِيلِ مُلْكِ الْفَرَاعِنَةِ مِثْلِ كِسْرَى وَ قَيْصَرَ وَ تَبِعَ وَ حَمِيرَ.</p>	<p>۸</p>

		مرگ ابزاری برای مجازات مستکبران		
الزامات مدیریتی	شناساندن فناپذیری دنیا و تلاشهای دنیوی از جمله ۱. ناپایداری و موقتی بودن تلاشهای دنیوی و مادی و باقی ماندن مسئولیت آنها بردوش انسان ۲. یادآوری اینکه امنیت ناشی از ثروت اندوزی دنیوی توهمی بیش نیست	انتقاد امام از تجمل‌گرایی و ساخت و سازهای پر هزینه	وَ مَنْ جَمَعَ الْمَالَ عَلَى الْمَالِ فَأَكْثَرَ وَ مَنْ بَنَى وَ شَيْدَ وَ زَخْرَفَ وَ نَجَّدَ وَ ادَّخَرَ وَ اعْتَقَدَ وَ نَظَرَ بِرِغْمِهِ لِلْوَلَدِ إِشْخَاصُهُمْ جَمِيعاً إِلَى مَوْضِعِ الْعَرْضِ وَ الْحِسَابِ وَ مَوْضِعِ النَّوَابِ وَ الْعِقَابِ.	۹
		امام اندوختن ثروت برای نسل‌های آینده را بدون ملاحظه معنوی محکوم می‌کند		
		یادآوری امام نسبت به اینکه تمام این جمع‌آوری‌های مالی و ساخت‌وسازها در مقابل مرگ و محاسبه الهی بی‌اهمیت هستند		
		ثروتها و امتیازات دنیوی، انسان را از حسابرسی دقیق الهی معاف نمیکند		
		یادآوری امام نسبت به اینکه دنیا گذراست و آخرت باقی		
		انسان باید به جای اسارت در چرخه طمع، خود را برای آخرت آماده کند		
الزامات مدیریتی	بیان ویژگی‌های قیامت توسط امام از جمله: ۱. آشکار شدن حقیقت در آن رسوا شدن باطل‌گرایان ۳. حاکمیت عدالت الهی در آن روز	یادآوری امام نسبت به این موضوع که قیامت جایگاه آشکار شدن حقیقت است	إِذَا وَقَعَ الْأَمْرُ بِفَضْلِ الْقَضَاءِ « وَ خَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ » ، شَهِدَ عَلَى ذَلِكَ الْعَقْلُ إِذَا خَرَجَ مِنْ أَسْرِ الْهَوَى وَ سَلِمَ مِنْ عِلَاقَةِ الدُّنْيَا	۱۰
		قیامت صحنه رسوایی باطل‌گرایان		
		اشاره امام به این مورد که خرد پاک، به خوبی درک میکند که خلقت نظام آفرینش بر پایه عدل است		
الزامات اخلاقی کارگزاران	اهتمام کارگزار به آزاد بودن عقلش از تمایلات نفسانی برای درک حقیقت.	تا زمانی که عقل انسان تحت سلطه تمایلات نفسانی است، نمیتواند حقیقت را به درستی درک کند		
		خرد حقیقی، عدالت الهی در قیامت را تأیید میکند		
		عقل سلیم، عقل بی‌نیاز از تعلقات مادی است.		

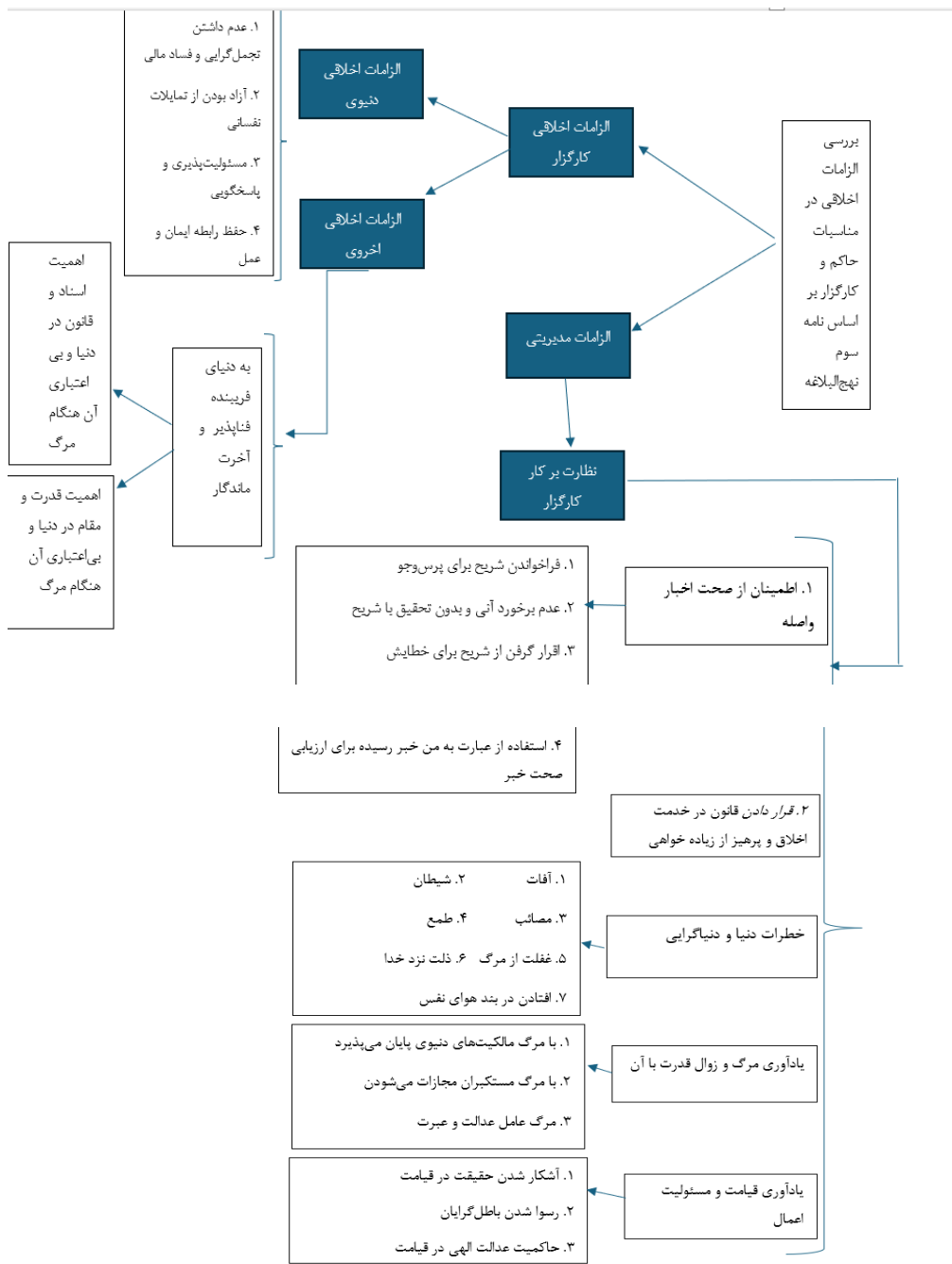
همانطور که در جدول مشخص است مضامین فراگیر حول محورهای الزامات اخلاقی کارگزاران و الزامات مدیریتی می‌چرخد که میزان فراوانی آن‌ها در نمودار زیر ارائه شده است.

نمودار ۱. فراوانی فراگیرها

۲-۱. یافته‌های پژوهش

با بررسی انجام شده ۹ مضمون سازمان‌دهنده از نامه امام‌علی(ع) به شریح قاضی استخراج شد که ۵ مضمون آن الزامات اخلاقی کارگزاران و ۴ مضمون آن الزامات مدیریتی می‌باشد. آن چه که در طی روند استخراج مضامین مورد توجه قرار گرفت این بود که امام در برشمردن ویژگی‌های کارگزار تنها به الزامات دنیوی بسنده نکرده‌اند بلکه به تمام ساحت‌های دنیوی و اخروی پرداخته‌اند که به صورت جداگانه ارائه خواهد شد. در ابتدا شبکه مضامین الزامات اخلاقی و مدیریتی ترسیم شده است.

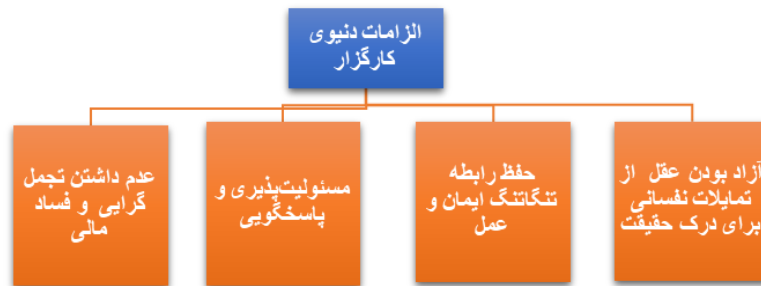

نمودار ۲. الگوی به دست آمده نهایی از تحلیل مضمون

۱-۱-۲. الزامات اخلاقی کارگزار

الزامات اخلاقی کارگزار، به صورت جداگانه در دو دسته الزامات اخلاقی دنیوی کارگزار و الزامات اخلاقی اخروی کارگزار ارائه می‌شود.

۱-۱-۱-۲. الزامات اخلاقی بعد دنیوی کارگزاران

نمودار ۳. الزامات اخلاقی دنیوی

۱-۱-۱-۱-۲. آزاد بودن عقل از تمایلات نفسانی برای درک حقیقت

اولین گام برای اجرایی شدن قانون اسلام، برقراری حکومت اسلامی است و از مهم‌ترین عواملی که می‌تواند در کارآمدی حکومت مؤثر واقع شود رعایت الزامات اخلاقی توسط کارگزاران متعهد به مردم است که در سایه این تعهد و سیاست‌های سنجیده تمدن‌ها بارور و فرهنگ‌ها پایا می‌شوند (حسن‌پور و ده‌یادگاری، ۱۳۸۸: ۱۳۶) اولین تعهدی که کارگزار باید نسبت به سمت خود داشته باشد کنترل نفس و پاک نگاه داشتن آن از علایق دنیاست. به بیان امام‌علی(ع) «عاجزترین مردم کسی است که از اصلاح نفسش ناتوان باشد» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰: ۲۰۴) امام در نامه به شریح خاطر نشان می‌کند تا زمانی که عقل تحت سلطه تمایلات نفسانی است، نمی‌تواند حقیقت را به درستی درک کند و عقل سلیم، عقل بی‌نیاز از تعلقات مادی است. ایشان به شریح آموزش می‌دهد هر تعهد اخلاقی که کارگزار ملزم به رعایت آن است به همین حق اصلی برمی‌گردد و بدون آن هیچ قانونی ضمانت حقیقی در عرصه عمل نخواهد داشت و عدم کنترل آن سبب جابه‌جایی ردائل و فضائل در نظر انسان می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۵۶۷/۱۰).

امام (ع) در نامه سوم نهج‌البلاغه از عقل سلیم و رها شده از بند نفس به عنوان هم‌پیمان دین نام می‌برد که به جای خدمت به خواسته‌های شخصی، به دنبال حقیقت است و می‌فرماید: «شَهِدَ عَلَيَّ ذَلِكَ الْعَقْلُ إِذَا خَرَجَ مِنْ أَسْرِ الْهَوَىٰ وَ سَلِمَ مِنْ غَلَاظِقِ الدُّنْيَا» (نامه ۳) بر این گواهی دهد عقلی که از اسارت هوا خارج شده، و از وابستگی‌های دنیا سالم مانده باشد. امام رفتار کارگزاران را الگوی مردم و زمینه حاکمیت اخلاق و تأمین غایت حکومت اسلامی می‌داند زیرا پاکی نفس زمامدار عامل پاکی توده مردم خواهد شد (رنجبر، ۱۳۸۷: ۹۷) اما وقتی نفس انسان با طمع عجین شد به خیانت در اموال هم امر خواهد کرد. از این‌رو امام به روشنی نقش نفس را در انحراف مسیر انسان از «خدایی» به «خودی» ترسیم می‌کند و در

نامه به شریح یادآور می‌شود که تغییر جهت دادن به سمت هواپرستی بسیار ظریف اتفاق می‌افتد و در این صورت انسان به جای این که بسازد می‌سوزاند لذا کنترل نفس از دیدگاه امام در عین فردی بودن اما آثار اجتماعی ارزشمند از خود بجا می‌گذارد (شرف‌الدین، ۱۳۹۶: ۱۳۲).

۲-۱-۱-۱-۲. حفظ رابطه تنگاتنگ ایمان و عمل

مؤلفه دیگری که امام در نامه به شریح مطرح می‌کند حفظ رابطه تنگاتنگ ایمان و عمل است و عدم وجود آن را نشانه ضعف اعتقاد درونی به آرمان‌های مقدسی می‌داند که کارگزار برای انجام آن به کار گرفته شده است. لذا از دیدگاه امام کارگزار حکومت علوی باید با اعضا و جوارحش خداوند را یاری کند به همین دلیل امام با قاطعیت این موضوع را به شریح تذکر می‌دهند و می‌فرمایند: «انظُرْ يَا شَرِيحُ لَا تَكُونُ ابْتَعْتْ هَذِهِ الدَّارَ مِنْ غَيْرِ مَالِكٍ أَوْ نَقَدْتَ الثَّمَنَ مِنْ غَيْرِ حَالِكٍ فَإِذَا أَنْتَ قَدْ خَسِرْتَ دَارَ الدُّنْيَا وَ دَارَ الْآخِرَةِ» (نامه/۳)، ای شریح، مواظب باش که این خانه را از غیر مال خود نخریده، یا قیمت آن را از غیر مال حلال نداده باشی که در این صورت دچار خسارت دنیا و آخرت شده‌ای.

در این فراز امام به عواقب مال نامشروع اشاره می‌کند به کارگزارش می‌فهماند که خانه‌اش را با مالی خریده که متعلق به او نبوده و نباید خودش را مالک آن بداند زیرا از طریق رشوه به او رسیده است (مکارم، ۱۳۸۶: ۴۵/۹) و خاطر نشان می‌کند قاضی باید الگوی رعایت قانون باشد نه مفسد اقتصادی؛ زیرا اگر ایمان و عمل در کنار هم نباشند آن‌چه باقی می‌ماند تنها یک اسلام عریان است که پیامبر درباره‌اش هشدار می‌دهند و می‌فرمایند: «اسلام عریان است، لباسش حیا، زینتش وفاء، مروتش عمل صالح و ستونش تقواست» (صدوق، ۱۹۸۰: ۲۶۸).

اگر ایمان تنها بر زبان بیاید و در عمل کارگزار تجلی پیدا نکند روح وحدت از بین خواهد رفت. مردم در آن صورت تنها در ظاهر صورتی از اتحاد را نشان می‌دهند در حالی که خود را جدا و پراکنده از حکومت خواهند دید؛ زیرا وقتی ثمره ایمان که در عمل متبلور می‌شود و عمل نیک کارگزار از ریشه آن تغذیه می‌کند با رفتارهایش در تضاد باشد ادعایی پوچ و همچون کالبدی است که هیچ روحی در آن دمیده نیست، لذا هرچه جلوتر برود از مقصدش که همان رضایت خداوند است دورتر می‌شود و روحش از درون می‌پوسد.

۳-۱-۱-۱-۲. مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی

مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی یکی دیگر از الزاماتی است که کارگزار علوی موظف به رعایت آن می‌باشد در واقع مسئولیت‌پذیری، نتیجه پاسخگویی است؛ زیرا در مقابل وظیفه‌ای که کارگزار ملزم به انجام آن است در برابر مردم و مقام بالاتر باید پاسخگو باشد (جوادی‌آملی، ۱۳۹۲: ۴۳۴) و بی‌گمان کسی که نگاه مسئولانه به خود و منصبش دارد، منصبی که از توان او بیرون است را نخواهد پذیرفت چراکه پذیرش آن خیانت به جامعه و خود فرد خواهد بود؛ زیرا نمی‌تواند بار مسئولیتش را آن‌چنان که شایسته یک کارگزار است بردارد و نتیجه‌اش تزییع حق مردم خواهد بود. کارگزار اگر پست خود را امانتی الهی بداند تلاشش را در جهت حفظ آن امانت خواهد کرد.

امام علی (ع) در نامه به شریح این موضوع را یادآوری کرده که او در مقابل مقام بالادستی موظف به پاسخ‌گوییست و می‌فرماید: «بَلِّغْنِي أَنَّكَ ابْتِغَيْتَ دَاراً بِمَمَانِينَ دِينَاراً وَ كَتَبْتَ لَهَا كِتَاباً وَ أَشْهَدُ فِيهِ شُهُوداً» (نامه/۳) به من خبر رسیده خانه‌ای به هشتاد دینار خریده و برایش سند نوشته و بر آن گواهی گرفته‌ای! از آنجایی که کارگزار به سبب اختیاراتی که دارد در معرض سوءاستفاده خواهد بود (لنکرانی، ۱۳۸۶: ۹۲) و قدرت، سبب مرزشکنی و خود را فراتر از قانون دیدن می‌شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۷: ۱۴۱) لذا باید مرجعی برای رسیدگی به امور باشد تا حد و مرز وظایف تعیین شود. این که امام به شریح می‌فرماید به من خبر رسیده که خانه‌ای به مبلغ ۸۰ دینار خریده‌ای و عصبانیت خود را نسبت به این موضوع ابراز کردند نشان می‌دهد که شریح درک درستی از مسئولیت، وظیفه و موقعیت اجتماعی خود نداشته و خودش را نسبت به سمتی که در آن به کار گماشته شده بود مسئول و پاسخگو نمی‌دید. امام نسبت به این خلاء رفتاری واکنش نشان داده تا شیوه بهره‌گیری درست از فرصت‌های موجود و ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه‌اش را آموزش دهد تا با استفاده از منابع ارزشمندی که در اختیار کارگزارش قرار می‌گیرد که یکی از آن‌ها عمر است برای پیشرفت آینده جامعه تلاش کند و به طور مستمر در حال بهبود عملکرد خود باشد؛ زیرا در صورت پاسخگویی و مسئولیت‌پذیر بودن کارگزار فرایندها و عملکردها بین او و مردم تداوم پیدا می‌کند که نتیجه‌اش بقای حکومت خواهد بود.

۴-۱-۱-۱-۲. عدم تجمل‌گرایی و رفاه‌زدگی

مؤلفه مهم دیگری که در نامه امام به شریح قاضی به آن پرداخته شده عدم تجمل‌گرایی و فسادمالی است و اهمیت آن از دیدگاه امام به حدی است که است که وقتی شریح در پاسخ به سوال امام درباره خریدن منزل ۸۰ دیناری پاسخ مثبت داد، غضبناک شد «فَنَظَرَ إِلَيْهِ نَظْرَ مُغْضَبٍ» (نامه/۳). این واکنش نشان‌دهنده این است که حتی خرید یک خانه با پولی که منشأ آن مشکوک باشد، برای یک فرد مسئول حکومتی ممنوع است. چه رسد به بالاتر از خانه و سیره خود ایشان در این زمینه به گونه‌ای است که هرگونه توجیه و بهانه‌ای را از دیگران سلب می‌کند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ق/۱۰۸/۲).

بی‌تردید فساد و تجمل‌گرایی که در پس آن به وجود می‌آید زمینه نارضایتی مردم و اضمحلال حکومت اسلامی را رقم خواهد زد که اگر در دستگاه قضا باشد دیگر نمی‌تواند شمشیر برنده‌ای در برابر بی‌عدالتی و ظلم تلقی شود و از حقوق مردم و محرومان حمایت کند. از این جهت امام به شریح هشدار داد که بر عملکردش اشراف دارد و نقاط ضعفش را به او گوشزد نمود. اگر در حکومت علوی قاضی، چنان خانه‌ای را با پولی که از راه مشروع به دست آمده خریداری کرده باشد، سبب یأس مردم از حکومت و دستگاه قضاوت خواهد بود. و اگر با پول حرام خریده، قطعاً به بیت‌المال تعدی نموده است و یا از طریق رشوه به دست آمده و البته باز هم موجب یأس و بدبینی مردم می‌شود و به راحتی نمی‌توان آثار شوم آن را از زندگی و خاطر مردم محو کرد. هدف امام ایجاد نظام اداری کارآمد برای برآوردن هرچه بهتر نیازهای مردم بود و علاوه بر نامه سوم در نامه‌ها و خطبه‌های دیگر نیز مقابل ویژه‌خواری می‌ایستاد به

عنوان مثال، نامه به ابن عباس (نامه/۱۸) و عثمان بن حنیف (نامه/۴۵) نیز به این اقدام مدیریتی امام گواهی می‌دهد.

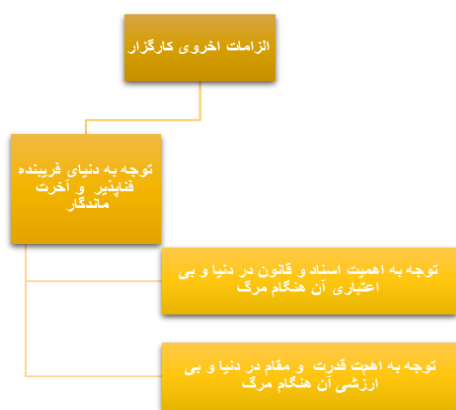
البته باید گفت «می‌خواهم» هایی که مزاحم ابعاد اصیل حیات فرد و اجتماع نباشد، مشروع بوده از دیدگاه حیات معقول محکوم نخواهد بود، بلکه زمانی محکوم است که حیات معقول به واسطه آن مختل شود (جعفری، بی تا، ج ۴: ۶۷) که در اینجا ظاهراً سخن از رشوه‌خواری است.

برای درک بهتر معنای حیات معقول بهتر است گفته شود همان احساسی است که با فعالیت عقل و وجدان درون انسان‌ها بروز می‌یابد (همان: ۶۹) و کمتر کسی را می‌توان یافت که با تزریق کردن آگاهی به او این احساس درونش پیدا نشود. لذا از دیدگاه امام تا شکاف طبقاتی جامعه پر نمی‌شد کارآمدی حکومت ایشان آسیب‌پذیر بود و جامعه اسیر انواع بحران‌های مقبولیت قرار می‌گرفت و تولید اندیشه‌های دینی نه تنها اثرگذار نبود بلکه به ضد ارزش تبدیل می‌شد (جعفر پیشه فرد، ۱۳۷۹: ۶۳).

از دیدگاه امام (ع) فساد خواص زمینه ساز فقر اقتصادی است و بارزترین جلوه انحراف در نظام اقتصادی افزایش نابرابری در سطح اجتماع است. از نظرگاه ایشان تجمل‌گرایی و فربه شدن بخشی از جامعه در اثر برخورداری بیشتر به صورت غیرشفاف و غیرمنصفانه از بیت‌المال است که به موازات آن بخش اعظم جامعه را فقر فرا خواهد گرفت.

لذا حکومت علوی توانش را در راه بنیان نهادن نظام سیاسی قوی و کارآمد متمرکز نمود و نخستین گام در این راه اصلاح کارگزاران و هسته‌های مرکزی حکومت بود تا ثروت جامعه به جای توزیع عادلانه، در دست گروهی از خواص متمرکز نشود. بر این اساس، الزامات اخلاقی دنیوی کارگزار، نه در تجمل و انباشت ثروت، بلکه در خدمت خالصانه، تلاش برای رفع فقر از جامعه و تحقق عدالت متجلی می‌شود. کارگزاران می‌توانند با ساده‌زیستی، الگویی برای جامعه باشند و تمام توان خود را در جهت منافع عمومی و تحقق اهداف نظام به کار گیرند تا با این روش بتوانند رضایت خداوند و اعتماد مردم را جلب نمایند.

۲-۱-۱-۲. الزامات اخلاقی بعد اخروی کارگزار

نمودار ۴. الزامات اخلاقی اخروی

۱-۲-۱-۱-۲. توجه به دنیای فریبنده فناپذیر و آخرت ماندگار

الزامات اخروی کارگزار، دارای بعدی فراتر از عملکرد دنیوی اوست و بر مبنای ارزشی مشخص استوار است که تخلف از این الزامات موجب سقوط در گمراهی، و پایبندی به آن‌ها زمینه‌ساز تعالی جامعه و تقرب به معبود می‌شود. امام با اشاره به فناپذیری دنیا، شتاب انسان برای رخت بستن از آن را به شریح یادآوری نموده و ملک الموت را به لشگری قدرتمند شبیه کرده که با نیرویی فوق العاده به سویش می‌آید. ترسیم این تقابل مسابقه‌ای را در ذهن تداعی می‌کند که در صورت شکست، کارگزارش عاقبت خوشی نخواهد داشت. امام با یادآوری مرگ قصد تربیت شریح را دارد تا او را متوجه کند که مراقب دنیا در کور کردن چشم دلش باشد و دچار حیرت و ضلال در دنیای ناپایدار نشود؛ شریح باید نسبت به این موضوع آگاه شود که در نظام تکوین جز خداوند کسی مالکیت ندارد و حتی انسان مالک اعضای خود هم نیست. لذا با تاکید بر این نکته به او می‌فرماید: «یا شَرِيحُ اَمَّا اِنَّهُ سَيَاتِيكَ مَنْ لَا يَنْظُرُ فِي كِتَابِكَ، وَ لَا يَسْأَلُكَ عَنْ بَيْتِكَ، حَتَّى يُخْرِجَكَ مِنْهَا شَاخِصًا، وَ يُسَلِّمَكَ اِلَى قَبْرِكَ خَالِصًا» (نامه/۳) به زودی کسی به نزدت می‌آید (ملک الموت) که به سند خانه نظر نمی‌کند، و از گواه آن نمی‌پرسد، تا آنکه تو را از آن خانه بیرون می‌کند، و تنها تسلیم خانه قبر می‌نماید.

استفاده امام از تعبیر «شاخص» از ماده شخوص به معنای مسافرت است یعنی انسان چیزی از اموال دنیا را جز کفن با خود نمی‌برد (مکارم، ۱۳۸۶: ۴۵/۹). ایشان با هشدار نسبت به گذرا بودن دنیا سعی در بیان پیوند ذاتی آن با آخرت و تناسب هریک با دیگری دارد. از دیدگاه ایشان دنیا ظرف توجه به آخرت است و وجه بیهوده نبودن دنیا جهت‌یافتگی آن به سمت آخرت است. لذا به بیان تفاوت ارزش‌های مادی و اخروی پرداخته و می‌فرماید تمام ارزشهای دنیا مانند قدرت و مقام و ثروت در هنگام مرگ بی‌ارزش است و او را متوجه این موضوع می‌کند که در حصار فریبندگی دنیا قرار نگیرد؛ زیرا انسان علی‌رغم آگاهی که نسبت به اهمیت عمر دارد گاهی تفکرش فقط معطوف به پدیده‌های مادی خواهد بود و با سرعتی نامعقول خود را در راه آرزوهای دنیوی خرج خواهد کرد و در این مسیر، دنیا را که تنها یکی از مراحل حیاتش است به عنوان معبود خودش قرار می‌دهد؛ که در این حالت اسیر دنیا خواهد شد و به عبارتی به «عبادت دنیا» خواهد پرداخت (بیضون، ۱۳۷۵: ۸۸۵).

باید دانست، وقتی بخواهند سرمایه باارزشی را از انسان بگیرند یا او را از مقصدی که در پیش دارد بازدارند کالای بی‌ارزشی را برایش می‌آریند تا او را شیفته ظاهر زیبای آن کالای بی‌ارزش کنند و از آنجایی که انسان تنها موجودی است که نسبت به مظاهر دنیا حریص است و اگر امکان به دست آوردن آن برایش مهیا نشود حتی به انکار آخرت دست خواهد زد. در این صورت مرگی که در تعقیب اوست و فاصله‌ای با او ندارد را نفی خواهد کرد و تمام تلاشش را صرف دنیایی می‌کند که نمی‌داند به زودی از آن رخت خواهد بست. امام این نکته را بعد از خرید خانه به شریح یادآور می‌شود و می‌فرماید: «هَذَا مَا اشْتَرَى عَبْدٌ ذَلِيلٌ، مِنْ مَيِّتٍ قَدْ اُرْعَجَ لِلرَّحِيلِ، اشْتَرَى مِنْهُ دَارًا مِنْ دَارِ الْعُرُورِ مِنْ جَانِبِ الْفَانِيْنَ، وَ خَطَّةَ الْهَالِكِيْنَ» (نامه/۳) این خانه‌ای است که آن را بنده‌ای خوار، از مرده‌ای که برای کوچ کردن به سرای دیگر از این خانه

بیرونش کرده‌اند خریده است، از او خانه‌ای از خانه‌های فریب از جانب فانی‌شوندگان، و سرزمین اهل هلاکت خریده.

البته «این که انسان توقع داشته باشد بتواند از مختصات زندگی دنیا رهایی پیدا کند همان مقدار نابجا است که کسی توقع خیس نشدن بعد از افتادن در آب را از خودش داشته باشد» (جعفری، ۱۳۷۶: ۱۲۶/۱۳). لذا مقصود امام نه سست گرفتن دنیا و نه قهر کردن با آن است؛ زیرا اگر دنیا به طور یکطرفه فریب‌دهنده بود که یک‌جانبه عمل می‌کرد و یک طرف را نشان می‌داد، ولی دنیایی که قدرت و سلامتی را نشان می‌دهد، در کنارش ضعف و ناتوانی را هم نشان می‌دهد. در کنار عزت، ذلت را هم نمایان می‌کند پس به گونه یکطرفه فریب‌دهنده نیست و امام در نهج‌البلاغه به این موضوع اشاره می‌کند و می‌فرماید: «وَ حَقًّا أَقُولُ مَا أَلْدُنْيَا عَزَّتْكَ وَ لَكِنْ بِهَا إِغْتَرَزْتُ وَ لَقَدْ كَاشَفْتُكَ أَلْغِطَاتِ وَ أَدْنَيْتُكَ عَلَيَّ سَوَاءٍ وَ لَهِيَ بِمَا تَعُدُّكَ مِنْ نُزُولِ أَلْبَاءٍ بِجِسْمِكَ وَ أَلْتَقِصُ فِي قَوْلِكَ أَصْدَقُ وَ أَوْفَى مِنْ أَنْ تُكْذِبَكَ أَوْ تُغْرِكَ» (خطبه/۲۲۳) به راستی، دنیا تو را نفریفته، تو خود فریفته آن شده‌ای. دنیا هر چیز را که از آن عبرتی توان گرفت، برای آشکار ساختن و از فواید عدالت آگاهت نمود. دنیا که تو را به دردمند شدن تن و نقصان نیرو وعده می‌دهد، صادقتر و وفادارتر از آن است که به تو دروغ گوید یا فریب دهد. بنابراین این انسان است که به بیان امام فریب دنیا را می‌خورد. اگر چیزی تمام آن‌چه را که در طبیعتش است به انسان نشان دهد، در واقع به انسان پند داده است. فریب‌کار کسی است که در خودش هم خوبی و بدی را داشته باشد اما فقط، خوبی را به نمایش بگذارد و بدی را بپوشاند (کوزه‌کنانی‌تبریزی، ۱۴۰۶: ۱۷۶) منظور امام این است که کارگزارش در مقابل دنیا با بصیرت زندگی کند و از این دنیا ره توشه مناسبی برای خویشتن خویش بردارد، نه این که فقط در راه تورم خود طبیعی و حیوانی‌اش بهره‌بردار (بختیاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۵۳)؛ زیرا ظاهر دنیا بسیار جذاب و باطن آن است که خطرناک می‌باشد (مکارم ۱۳۸۶: ۲۲۱/۱۱).

امام از کنار هم قرار دادن تجملات و اشرافی‌گری در دنیا و مرگ و نظام پیچیده بعد از آن در آخرت به شریح هشدار می‌دهد تا «در روز بازنشستگی میز دنیا را با دست خالی رها نکند و فرسوده از این دنیا کوچ ننماید» (جوادی‌آملی، ۱۳۸۴: ۱۴۱/۱۱). به همین دلیل امام او را به خودش می‌آورد که برای عمل شتاب کند لذا دنیا و متعلقات آن را ناپایدار معرفی کرده و با یادآوری مرگ به شریح می‌آموزد که حتی با وجود قدرت در برابر خداوند ناتوان است.

۲-۱-۲. الزامات مدیریتی

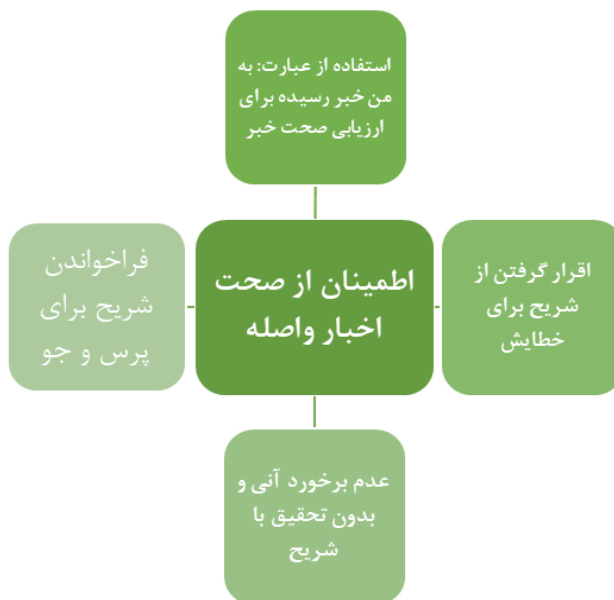
الزامات مدیریتی، چارچوبی الزام‌آور است که شیوه انجام درست وظایف محوله به کارگزاران را از سوی امام مشخص می‌کند و مبتنی بر رعایت باید‌ها و نبایدهایی است که کارگزار علوی در جهت تعالی جامعه ملزم به رعایت آن است. مضامین الزامات مدیریتی نامه سوم در نمودار زیر ارائه شده است.

نمودار ۵. الزامات مدیریتی

۲-۱-۲-۱. اطمینان از صحت اخبار واصله

در بررسی سازوکار نظارتی امام علی (ع) بر عملکرد کارگزاران، مطالعات نشان می دهد دقت ایشان در مواجهه با گزارش های دریافتی، منحصر به فرد است. امام پیش از صدور هرگونه حکم تنبیهی یا اصلاحی، با اعتبارسنجی شخصی، صحت ادعاها را مورد واکاوی قرار می داد. این رویکرد پایش فعالانه، مانع شتابزدگی در قضاوت می شد که نشان از تعهد امام به کرامت ذاتی انسان ها داشت. در نمودار زیر نتایج این مضمون با توجه به نامه سوم نهج البلاغه ارائه شده است.

نمودار ۶. بررسی صحت اخبار واصله

۲-۲-۱-۲. قرار دادن قانون در خدمت اخلاق و پرهیز از زیاده خواهی

نامه امام علی(ع) برای شریح اصولی از احکام قضاوت را آشکار می‌کند که شامل صفات و ویژگی‌های بیست که باید در قاضی جمع باشد و او را با موعظه‌هایی تکان دهنده متوجه مسئولیتش می‌کند اما تنها به این بسنده نمی‌کند چرا که می‌داند قدرت همواره میل به تمامیت خواهی را در انسان به وجود می‌آورد. شیوه نظارتی امام بر مهار قدرت کارگزاران قابل انکار نیست؛ زیرا اگر کارگزار بدانند بر عملکرد او نظارت می‌شود کمتر دچار تخلف می‌شود. در ابتدای نامه سوم، امام به شریح می‌نویسد: «بَلِّغْنِي أَلَّكَ...» به من خبر داده شده که تو... این نکته مهمی است که در نامه امام به کارگزارانش بازتاب یافته و نشان می‌دهد حکومت علوی نیروی کافی برای رساندن اخبار به مرکز حکومت را دارد و کارکرد کارگزاران خود را زیر نظر داشته است و آن‌ها را طبق عملکردشان تشویق و یا مجازات می‌کند.

همانگونه که گذشت، یکی از راه‌های تربیتی امام علی(ع) استفاده از سیاست تنبیه و تشویق کارگزاران است که به دلیل مسؤلیت‌های گسترده نیاز به آن دارند. حکومت علوی نسبت به کارگزاران خود نمی‌تواند بی‌تفاوت باشد و از عملکرد افراد صالح و خدوم قدردانی و به افراد غیر صالح و منحرف هشدار می‌دهد و در برابر هر یک موضع مناسب می‌گیرد (نامه/۳، ۵۳، ۵، ۱۸...). زیرا مسامحه کارگزاران در امر حکومت پیامدهای ناگواری برای نظام علوی خواهد داشت. یکی از ابعاد تنبیهی امام، توجه به ارزش‌های اخلاقی کارگزار نسبت به ظواهر قانونی است که هیچ‌گاه در حکومت علوی قربانی امور تجربی و تخصصی نشد. از دید امام گاه یک جمله، یک تذکر، یک اندرز، انسان را بیدار و او را از اعمال خود آگاه می‌سازد. گاه یک موعظه انسان را به تفکر واداشته و به خودسازی ترغیب می‌کند. به همین دلیل امام بعد از تأیید شریح

مبنی بر خرید خانه اینگونه او را مورد خطاب قرار می‌دهند و می‌فرمایند: «مَا أَنْكَ لَوْ كُنْتَ أَتَيْتَنِي عِنْدَ شِرَائِكَ مَا اشْتَرَيْتَ لَكْتُ لَكَ كِتَابًا عَلَىٰ هَذِهِ التُّسْحَةِ، فَلَمْ تَرْغَبْ فِي شِرَاءِ هَذِهِ الدَّارِ [بِالْبُرْهَمِ] بِدِرْهَمٍ فَمَا فَوْقُ» (نامه/۳) آگاه باش، اگر زمان خرید خانه نزد من آمده بودی، برای تو سندی مانند این سند می‌نوشتیم، که در خرید این خانه به یک درهم چه رسد بالاتر از آن رغبت نمی‌کردی.

با توجه به بیان امام در متن بالا یکی از کم‌کاری‌های شریح، داشتن تصور رسیدن به امنیت با استفاده از غنای تکاثری و طمع بود و غفلت از نیازهای اجتماع (حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۳: ۳۸۳) این افراط‌گرایی بلای بزرگی است که انسان را به طغیان خواهد کشید و او را به جمع‌آوری مال مشغول کرده و آدمی گمان می‌کند که این مال همه چیز اوست و بدیهی است که سیاست علوی با این قواعد و اصول که با سعادت بشر کاری ندارد سازگار نیست. بلکه هدف آن تضعیف حیات آدمی است. در قرآن و نهج‌البلاغه نمونه‌های زیادی است که نشان می‌دهد هدف از خلقت انسان تکاثر در مال و اموال و فرزند نبوده بلکه از آن‌ها با عنوان فتنه یا وسیله آزمایش نام برده شده است به عنوان مثال قرآن می‌فرماید: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ﴾ (انفال/۲۸) و بدانید که اموال و فرزندانان فقط وسیله آزمایش شماست.

از دید امام (ع) چون انسان برای آخرت خلق شده است و به این موضوع نیز اینگونه اشاره می‌کند که: «مَيِّتٌ قَدْ أُزْعِجَ لِلرَّحِيلِ» (نامه/۳) مرده‌ای که برای کوچ کردن به سرای دیگر از این خانه بیرونش کرده‌اند لذا شایسته نیست که با جمع‌آوری اموال در طلب امنیت باشد. بلکه باید الگوی خود را حاکم جامعه اسلامی قرار دهد که وقتی درباره لباس وصله‌دار ایشان سؤال شد فرمود: «إِنَّ اللَّهَ جَعَلَنِي أَمَامًا لِّخَلْقِهِ، فَفَرَضَ عَلَيَّ التَّقْدِيرَ فِي نَفْسِي وَ مَطْعَمِي وَ مَشْرَبِي وَ مَلْبَسِي كَضَعْفَاءِ النَّاسِ، كَي يَقْتَدِيَ الْفَقِيرُ الْبَقِيرَ وَ لَا يَطْعِي الْغَنِيَّ غَنَاهُ» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۴۱۰/۱).

خدا مرا امام و پیشوا قرار داده و بر من واجب کرده است که در رفتار و خوراک و پوشاکم مانند مردم ضعیف و مستمند، بر خود تنگ گیرم، تا فقیر از فقر من پیروی کند و ثروتمند هم به واسطه ثروتش طغیان نکند.

از بیان امام می‌توان این نتیجه را گرفت که زندگی کردن همانند اکثر مردم، نفس‌فرعون‌صفت را به زانو در خواهد آورد و از آن مهم‌تر این است الگویی که یک کارگزار در صحنه مسئولیت از خود نشان می‌دهد از ارائه الگوی گفتاری او کارسازتر است (حمیدزاده‌گیوی، ۱۳۹۵: ۳۴۰) لذا امام به شریح نسبت به عواقب زیاده‌خواهی که یا به اسراف و یا به خیانت نسبت به مردم منتهی شده و آن‌ها را مورد بهره‌کشی قرار می‌دهند هشدار داده و به او آموزش می‌دهد که طمع و زیاده‌خواهی‌های دنیوی حتی با وجود اسناد قانونی، در پیشگاه الهی بی‌ارزش است. بنابراین پذیرش غنای تکاثری توسط کارگزاران نه تنها نشانه فهم دین نیست بلکه حاصل از اقتصاد آزاد و بی‌قیدوشرط آن‌ها است

۳-۲-۱. خطرات دنیا و دنیاگرایی

از آنجایی که دنیا سکه‌ای دوروست که اگر یک طرفش انسان را مغرور می‌کند (رحیمیان محقق، ۱۳۸۰: ۷۵) طرف دیگرش می‌تواند او را متواضع کند، امام به شکلی استعاری و هشداردهنده به این موضوع اشاره

می‌کنند و می‌فرمایند: «اشترى منه داراً من دار الغرور من جانب الفانين و خطبة الهالكين» (نامه/۳) خانه‌ای خریده از خانه‌های فریب از جانب فانی شوندگان و سرزمین اهل هلاکت. این عبارت، نمادی از گذران بودن دنیای مادی و موقت است که اگرچه به نظر می‌رسد مالکیت و امکاناتی را در اختیار انسان قرار می‌دهد، اما در واقع، این دنیا «خانه فریب» است و در نهایت به سرزمینی منتهی می‌شود که هلاکت و نابودی را در خود جای داده است و شریح را به برگرفتن توشه فرمان می‌دهد که می‌تواند خشیت نسبت به خداوند، تقوا، زهد، عدالت، عمل نیک، ساده زیستی و ... باشد که هرکدام به نوبه خود سبب حفظ صاحبش خواهد شد و البته که همه این‌ها امور دنیوی اند و در همین دنیا محقق خواهند شد (ابن میثم بحرانی، ۱۴۰۴: ۱۴۵/۲، ۱۶۵). از نظرگاه امام این ارزش‌ها، اگرچه در دنیای مادی و محسوس محقق می‌شوند ولی هدف نهایی آن‌ها، تحقق انسانی معنوی و اخلاقی است که در دنیای مادی، از طریق انتخاب‌های هوشمندانه و متعهدانه، ساخته و پرداخته می‌شود. بنابراین، دنیا در این دیدگاه، نه به عنوان هدف، بلکه به عنوان زمینه‌ای برای تحقق ارزش‌های ابدی تلقی می‌شود.

دنیا به عنوان یک امر عینی و خارجی را نمی‌توان مذمت یا ستایش کرد، بلکه با انتخاب و اختیار می‌تواند صورت ارزشی و یا ضد ارزشی به خود بگیرد. پس در واقع این انتخاب انسان است که یا خوب و یا بد است ولی به دنیا نسبت داده می‌شود. امام در نامه به شریح چهره مذموم دنیا و حدود آن را نشان می‌دهد. ایشان دنیا را خانه‌ای با حدودی خاص توصیف می‌کند و می‌فرماید: «و تجمع هذه الدار حدوداً أربعة الحد الأول ينتهي إلى دواعي الآفات و الحد الثاني ينتهي إلى دواعي المصيبات و الحد الثالث ينتهي إلى الهوى المُردي و الحد الرابع ينتهي إلى الشيطان المغوي و فيه يُسرُعُ باب هذه الدار» (نامه/۳) این خانه را چهار حد و جهت است: حد اول به آفات و بلاها، حد دوم به مصائب، حد سوم به هوس‌های تباهی‌آور، و حد چهارم به شیطان گمراه‌کننده، و در این خانه به همین حد چهارم باز می‌شود.

امام به صراحت به این موضوع اشاره می‌کند که دنیاپرستان در محاصره چهار عامل خطرناک‌اند، یکی از آن‌ها انواع آفت‌ها مانند بیماری‌ها و جنگ‌هاست که از بیرون به انسان تحمیل می‌شود و دیگر مصائبی است که انسان از داخل به آن گرفتار می‌گردد مانند از دست دادن عزیزان، و از سوی سوم و چهارم هوا و هوس سرکش که از درون بر انسان فشار می‌آورد و شیطانی که از برون انسان را وسوسه می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۵۰/۹).

امام ورود به دنیای مادی را همان مرز چهارم می‌داند و هشدار می‌دهد که وابستگی به دنیا، با وسوسه شیطانی همراه است؛ زیرا شیطان همیشه در تلاش است با ارائه تصویری قدرتمند از خودش و با زیبا جلوه دادن آثار تبعیت از خود ﴿وَإِذْ زَيْنُّنُ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌّ لَكُمْ﴾ (انفال/۴۸) و [یاد کنید] هنگامی را که شیطان اعمالشان را [که در راه دشمنی با پیامبر و لشکرکشی بر ضد اهل ایمان بود] در نظرشان آراست و گفت: امروز [به سبب جمعیت بسیار و آرایش جنگی شما] هیچ کس از مردمان [با ایمان] پیروز شونده بر شما نیست، و من پناه دهنده به شمایم انسان را به هواخواهی خویش فراخواند. امام شیطان را عامل آفت و مصیبت معرفی می‌نماید و از این‌که کارگزارش دست

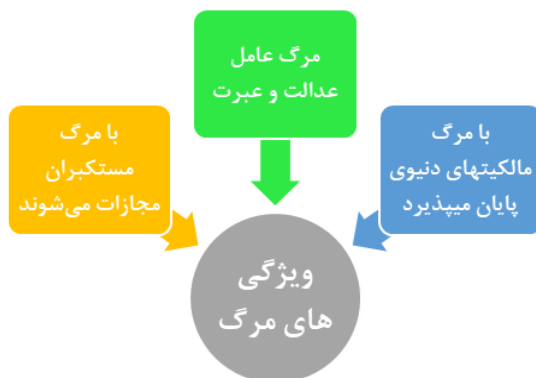
بردگی به سوی او دراز کند ابراز ناراحتی می‌کند. چراکه می‌داند شیطان از اعتماد اولیای خود سوءاستفاده کرده و در جوارح آن‌ها نفوذ می‌کند (الموسوی، ۱۴۱۸: ۱۳۴) از دید امام رسوایی در قیامت نتیجه مستقیم انتخاب‌های نادرست قاضی علوی در پیروی از شیطان است که حتی اگر از آفات و مصیبت‌های بیرونی بگذرد، خطرناک‌ترین دشمن برای او شیطان و تمایلات درونی است؛ زیرا اگر قاضی به دنیا دل بسته شود و میل به تجملات ظاهری پیدا کند از مسیر عدالت که از مو باریک‌تر است منحرف خواهد شد و حقی که از مردم سلب می‌کند سبب می‌شود که اعتماد و امنیت از بین برود و خصیصه حق‌کشی و گرایش به رشوه‌دهی بین مردم رواج پیدا کند به همین دلیل امام نسبت به عواقب مال حرام و نامشروع هشدار می‌دهد تا از افتادن شریح در دام مادیات جلوگیری کند و به مصائب دنیا گرفتار نشود یعنی در نهایت دلیل دنیا نشود.

نمودار ۷. خطرات دنیاگرایی

۴-۲-۱-۲. مرگ و زوال قدرت

امام برای متنبه ساختن شریح نسبت به عاقبت تجمل‌گرایی از مرگ و ویژگی‌های آن سخن می‌گوید و می‌فرماید: «مَبْلِلِ أَجْسَامِ الْمُلُوكِ وَ سَالِبِ نَفُوسِ الْجَبَابِرَةِ وَ مُزِيلِ مُلْكِ الْفَرَّاعِنَةِ مِثْلَ كِسْرَى وَ قَيْصَرَ وَ تَبِعِ وَ حَمِيرَ» (نامه/۳) نابود کننده بدن‌های پادشاهان، و گیرنده جان گردنکشان، و نابودکننده سلطنت فرعونیان، همچون شاهان ایران و روم، و یمن و حمیر.

نمودار ۸. ویژگی‌های مرگ

از نظرگاه امام علی(ع) یکی از راهکارهای عملی برای بیداری وجدان و مراقبت از اعمال و مبارزه با اشرافی‌گری و فساد، یاد مرگ است. امام علی(ع) بارها در نهج‌البلاغه بر این نکته تأکید کرده‌اند که غفلت از یاد مرگ منشأ بسیاری از خطاها و انحراف‌های اخلاقی و اجتماعی است. ایشان با تأکیدهای مکرر و تصویرسازی‌های عمیق، اهمیت توجه به مرگ را برای کارگزارش بیان می‌کنند و با لحنی هشداردهنده، انسان را به مراقبت از زمان و اعمال خود فرا می‌خوانند و با بهره‌گیری از مثال‌های ملموس، پیام اخلاقی و تربیتی مرگ را به روشنی بیان می‌کنند این نکته بسیار مهمی است. اگر مرگ نبود هیچ‌گاه به فلسفه «بودن» فکر نمی‌شد. در شرایطی که بلای دنیاگرایی قبل از خلافت امام علی(ع) به جان اسلام افتاده بود(مسعودی، ۱۹۹۰م: ۳۰۵) امام از رسوخ جریان سرمایه‌داری در بدنه جامعه ابراز نگرانی می‌کرد و کارگزارانش را با یاد مرگ به حقیقت زندگی رهنمون می‌کرد. امام دنیا را منزلی می‌دانند که هر لحظه باید آماده کوچ از آن بود لذا به نکات بسیار مهم درباره مرگ پرداختند و ویژگی‌هایی را برشمردند که کاملاً متناسب با شرایط شریع بود. ایشان مرگ را با عباراتی چون پایان دهنده مالکیت‌های دنیوی، عامل مجازات مستکبران، عامل عدالت و عبرت معرفی کرده و از این‌رو به شریع هشدار می‌دهد که با وجود مرگی که پایان دهنده مقام و دارایی اوست برای رسیدن به عزت در دنیا و آخرت باید به مظاهر دنیا بی‌نیازی نشان دهد، چراکه دنیا پرستی و فراموشی مرگ اخلاق را به انحطاط می‌برد(مطهری، ۱۳۸۹: ۲۵۰).

۵-۲-۱-۲. قیامت و مسئولیت اعمال

امام در ادامه سخنان خود به شریع، ویژگی‌های قیامت را تشریح می‌کند و به او می‌فهماند که در آن روز، حقیقت به‌طور کامل آشکار خواهد شد و تمام تلاش‌ها و اعمال انسان‌ها، چه نیک و چه بد، بی‌پرده و واضح نمایان خواهد شد. در آن روز، باطل‌گرایان و کسانی که در زندگی دنیا به ظلم و ستم و دروغ پرداخته‌اند، رسوا و خوار خواهند شد و اعمال زشت و ناپسندشان بر همگان آشکار خواهد شد. این روز، روز حاکمیت عدالت الهی است: «إِذَا وَقَعَ الْأَمْرُ بِفَضْلِ الْقَضَاءِ» (نامه/۳) زمانی که فرمان حق برای جدایی بین حق و باطل فرود آید جایی که هر کس به‌خاطر اعمال خود، پاداش یا کیفر خواهد دید و عدالت خداوند بر

همه آشکار و جاری خواهد بود. لذا می‌فرماید: «مَنْ جَمَعَ الْمَالَ عَلَى الْمَالِ فَأَكْثَرَ وَ مَنْ بَنَى وَ شَيَّدَ وَ زَخْرَفَ وَ نَجَّدَ وَ ادَّخَرَ وَ اعْتَقَدَ وَ نَظَرَ بِرُغْمِهِ لِلْوَلَدِ إِشْخَاصَهُمْ جَمِيعاً إِلَى مَوْقِفِ الْعَرْضِ وَ الْحِسَابِ وَ مَوْضِعِ الثَّوَابِ وَ الْعِقَابِ» (نامه/۳) آن‌هایی که ثروت بر ثروت افزودند، و آنان که ساختند و محکم کردند، و زینت دادند و بیاراستند و ذخیره نمودند و به اعتقاد و گمان خود نسبت به برنامه اولاد توجه کردند، ملک الموت همگی را به جایگاه بازپرسی و حساب و محل مزد و جریمه روانه کند

نمودار ۰۹. ویژگی‌های قیامت

امام با اشاره به این که تمام قدرت‌ها به زوال می‌رود و تمام ثروت‌ها و مالکیت‌ها به جا می‌ماند و همه انسان‌ها از جام مرگ می‌نوشند و در قیامت در پای حساب حاضر می‌شوند مخاطبشان را از نظر معنوی رشد داده و به او کمک می‌کند که از نیازدگی نجات یابد و در کنار دنیا از مسأله آخرت غافل نشود. باید در کنار ظاهرسازی‌هایی که برای زندگی دنیوی انجام می‌شود و اصالتی که انسان به جلوه‌های مادی زندگی خود در تمام شئون می‌دهد، قدری پرده‌های تجمل و توهم‌های روزانه اش را کنار بزند و از خود بپرسد که برای مقصد اصلی چه باید کرد؟ زیرا اگر انسان بتواند نسبت به واقعیت‌هایی که در این دنیا وجود دارد بصیرت و آگاهی یابد می‌تواند از این بصیرت برای رسیدن به سعادت در جهان دیگر بهره ببرد. هدف امام این است که کارگزارش هنگام شتاب برای بهره بردن هر چه بیشتر از مواهب دنیا نظیر ثروت و تجمل و تکاثر، مرگ و دنیای بعد از آن را فراموش نکند زیرا یاد مرگ و پایان تمام منصب‌ها و مالکیت‌های دنیا به وسیله آن سبب می‌شود که غفلت انسان از بین برود و سبب محکم شدن قلب آدمی با وعده‌های الهی می‌شود، روح انسان را از تک‌خواهی و قساوت به سوی لطافت سوق داده شده و سبب شکسته شدن نشانه‌های هوس در وجود آدمی می‌شود و همچون آبی است که می‌توان با آن آتش طمع را خاموش کرد.

۳. نتیجه گیری

این پژوهش در نامه سوم نهج البلاغه، الزامات اخلاقی و مدیریتی حاکم بر مناسبات بین حاکم و کارگزار حکومتی را استخراج و الگوی حاکم بر آن را تبیین کرده است. این الگو بر اساس تحلیل مضمون و طبقه بندی مضامین فراگیر، سازمان دهنده و پایه، با بهره گیری از داده های استخراج شده در نرم افزار اکسل به دست آمده است.

در این راستا، می توان نتایج ذیل را ذکر کرد:

ره آورد مطالعه دقیق این خطبه بیانگر آن است که روش تحلیل مضمون در بررسی خطبه ها و نامه های نهج البلاغه بسیار کارآمد است و موضوعات مختلف مندرج در آن ها را در نظام و چارچوبی هماهنگ بیان می سازد. تحلیل مضمون نامه سوم نهج البلاغه منجر به استخراج الگویی شامل دو بعد اصلی شد. الزامات اخلاقی به معنای آن چه کارگزار ملزم به رعایت آن است و الزامات مدیریتی به معنای اوامر و دستورات حاکم. در ساحت دنیوی الزامات اخلاقی به مباحث: عدم تجمل گرایی، آزاد بودن عقل از تمایلات نفسانی برای درک حقیقت، مسئولیت پذیری و پاسخگویی، حفظ رابطه تنگاتنگ ایمان و عمل پرداخته شد و در بعد اخروی، دنیای فریبنده فناپذیر و آخرت ماندگار مورد توجه قرار گرفت. در قسمت الزامات مدیریتی نیز، ویژگی های قیامت، ویژگی های مرگ، دنیا و انتخاب های سرنوشت ساز و قرار دادن قانون در خدمت اخلاق و پرهیز از زیاده خواهی مضامین مستخرج از پژوهش بود. این الگو نشان می دهد که کارآمدی نظام در گرو پیوند هر دو ساحت دنیا و آخرت بنا شده است.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن شهر آشوب (۱۲۷۹ق). مناقب آل ابی طالب. مصحح: آشتیانی، محمدحسین و رسولی، هاشم. ج ۲. قم: علامه.
- استروس، انسلم و کریبت، جولیت (۱۳۹۱). مبانی پژوهش کیفی فنون و مراحل تولید نظریه زمینه ای. ترجمه: ابراهیم افشار. دوم. تهران: نشرنی.
- بحرانی، ابن میثم (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه. چ دوم. قم: دفتر نشر الکتاب.
- بختیاری، عاطفه، دینانی، محمدمهدی و حسینی، سیدحسن (۱۴۰۳). آسیب شناسی معنای زندگی توحیدی از منظر نهج البلاغه. فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، ۱۲(۴۵)، ۱۳۳-۱۵۶.
- <https://doi.org/10.22084/nahj.2025.29618.3085>
- بیضون، لیب (۱۳۷۵). تصنیف نهج البلاغه. قم: تبلیغات.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). غرر الحکم و درر الکلم. محقق: مهدی رجایی. دوم. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- جعفر پیشه فرد، مصطفی (۱۳۸۶). حکومت علوی و اقدام به اصلاحات اجتماعی، اقتصادی، توسعه. فصلنامه حکومت اسلامی، شماره ۱۸، ۵۶-۹۷.

- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۶). ترجمه و تفسیر نهج البلاغه. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴). تفسیر موضوعی قرآن کریم. ج ۱۱. قم: اسراء.
- ----- (۱۳۹۲). تفسیر انسان به انسان. قم: صدرا.
- حسن پور، جمیل و ده یادگاری، منوچهر (۱۳۸۸). اخلاق و سیاست از دیدگاه نظریه انتقادی. فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۲(۳۲)، ۱۰۷-۱۳۸.
- حکیمی، محمدرضا و حکیمی، محمد (۱۳۸۰). ترجمه الحیاة. ترجمه: احمد آرام. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- دشتی، محمد (۱۳۸۹). ترجمه نهج البلاغه. قم: انتشارات اشکذر
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۳). سیره نبوی. ج ۳. چاپ اول. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رحمانی، عبدالحکیم (۱۳۸۳). دولت یاسخگو در اسلام. مجله معرفت، ش ۸۲، ۱۱۳-۱۲۰.
- رحیمیان محقق، عباس (۱۳۸۰). دنیاشناسی و دنیاگرایی در نهج البلاغه (گردآوری شده از آثار جوادی آملی). تهران: اسراء.
- رنجبر، مقصود (۱۳۸۷). اخلاق سیاسی از دیدگاه امام‌علی. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۷(۱۵)، ۸۵-۱۱۸.
- شرف‌الدین، حسین (۱۳۹۶). ارزشهای اجتماعی از منظر قرآن. اول. تهران: سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شیخ‌زاده، محمد، فقیهی، ابوالحسن، عابدی، حسن، و تسلیمی، محمدسعید (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین. اندیشه مدیریت راهبردی، ۲(۱۰)، ۱۵۱-۱۹۸.
- شیخ‌زاده، محمد و بنی‌اسد، رضا (۱۳۹۹). تحلیل مضمون. مفاهیم، رویکردها و کاربردها، تهران: لوگوس.
- شیخ صدوق (م ۱۹۸۰). الامالی. بیروت: الاعملى.
- شیخ‌مفید (۱۳۷۷). دفاع از تشیع: بحثهای کلامی شیخ مفید. ترجمه: خوانساری، محمدبن حسین. قم: مومنین.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- کوزه کنانی تبریزی، احمدبن عبدالله (۱۴۰۶). ایقاظ العلماء و تنبیه الامراء. دوم. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- لنکرانی، محمدفاضل (۱۳۸۶). آیین کشورداری از دیدگاه امام‌علی(ع). قم: نشر فرهنگ.
- مسعودی، علی‌بن حسین (۱۹۹۰). مروج الذهب و معادن الجوهر. دوم. بیروت: دارالعالمی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). سیری در نهج البلاغه. تهران: صدرا.
- مکارم‌شیرازی، ناصر (۱۳۸۸). پیام امام امیرالمومنین. قم: انتشارات علی‌بن‌ابی‌طالب.
- الموسوی، السید عباس علی (۱۴۱۸). شرح نهج البلاغه. ج ۱. بیروت: دارالرسول الاکرم.
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research. *Qualitative Research*, 1, 385-405. <http://dx.doi.org/10.1177/146879410100100307>